

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 Issue: 39

Ağustos 2015 August 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**BENDEN SELAM SÖYLE ANADOLU'YA: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ASKER OLMAK
FAREWELL TO ANATOLIA: BEING A SOLDIER IN THE FIRST WORLD WAR**

Şehnaz ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK*

Öz

Bu makale Aydın doğumlu Rum yazar Dido Sotiriou tarafından 1962 yılında *Kanlanmış Topraklar (Matomena Homata)* başlığıyla yazılmış ve 1970 yılında Türkçede yayımlanmış olan *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* romanına odaklanmaktadır. 1982 yılında Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülü'ne layık görülmüş olan bu romanda Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda Amele Taburları'nda görev yapmış bir gayrimüslim askerin, Manolis Aksiyotis'in, kurmacalaştırılmış anıları söz konusudur. Makalede öncelikle metni bağlamsallaştırmak üzere I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda gayrimüslimlerin askere alınma süreçleri ve Amele Taburları gibi tarihsel koşullara yer verilmiş ve bu koşulların anlatıda nasıl kurgulandığı üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, bu anlatı, savaş anlatılarında çok fazla yer verilmeyen "sıradan asker" in deneyimini gündeme getiren az sayıda eserden biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, roman Türkiyeli okurlar için Türk-Yunan Savaşı'na (1922) dair resmi tarih anlatısının dışında kalan bilinmeyen ayrıntıları da gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Savaş anlatısı, Amele taburları, I. Dünya Savaşı, Türk-Yunan Savaşı (1922).

Abstract

This article focuses on the novel *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* (1970) (*Matomena Homata*, -Bloody Earth- in Greek) written in 1962 by a Greek writer Dido Sotiriou who was born in Aydın. The novel, being awarded by Abdi İpekçi Peace and Friendship Prize in 1982 in Turkey, tells the fictional memoirs of a non-muslim soldier called Manolis Axiotis who fought in the Labour Battalions of the Ottoman army in the First World War. First, to contextualize and analyze the text accordingly, historical background is given in the article about the conscription of the non-muslims in the Ottoman Army and the labour battalions in the First World War. As a result, the narrative is evaluated as one of the few texts that make the readers witness an ordinary soldier's experience which is usually absent in war narratives. Besides, the novel reveals unknown details that lie outside the official historical narrative about the Greco-Turkish War (1922) for the Turkish readers.

Keywords: War narrative, Labour Battalions, First World War, Greco-Turkish War (1922)

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı deneyimi üzerine yazan çoğu araştırmacının öncelikle bir "yokluğun tespiti"yle söze başladıkları dikkat çekmektedir. Eric Jan Zürcher, Osmanlı'nın savaşa ilişkin mücadelesi konusunda Genelkurmay tarafından yayımlanmış geniş bir resmi tarih yayını varken "askeri birliklerin tarihine ya da belirli savaş ve cephelerin tarihine ilişkin yayınlanmış çok az şey bulunduğunu" söyler (Zürcher, 2005a: 175). Edward J. Erickson ise *Size Ölmeyi Emrediyorum [Ordered to Die]* adlı çalışmasıyla söz konusu boşluğu doldurma çabasıdadır (Erickson, 2003). Yavuz Selim Karakışla, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi üzerine yaptığı incelemede Dünya Savaşı'na katılan ordularla Osmanlı deneyimini karşılaştıracak çalışmaların önemi ve eksikliğini vurgularken (Karakışla, 2005) Erol Köroğlu, incelemesinde Dünya Savaşı'nda Almanya'nın aksine Osmanlı hükümetinin cephe gerisini harekete geçirecek sistematik bir "propaganda"nın eksikliğini ortaya koymaktadır (Köroğlu, 2004).

Zürcher, yirmi beş yıldır hakkında çok şey yazılmış olan Birinci Dünya Savaşı deneyiminin son yıllarda yapılan çalışmalarda yalnızca kazananların ya da "yukarıda olanlar"ın gözünden değil "siperdekilerin, ambulans şoförlerinin ya da fabrikalarda mermi dolduran kadınların gözüyle, yani alt tabakadan insanların gözüyle" anlatıldığını vurgulamaktadır (Zürcher, 2005a: 173). Rütbeli komutanların değil sade askerlerin, sivillerin, ezilenlerin, yenilenlerin, esirlerin, kaçakların, diğer bir deyişle anti-kahramanların deneyimlerinden oluşan bu tarihyazımı için Avrupa'da mektuplar, hikâyeler, günlükler gibi birçok malzeme olduğunu belirten Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu'nda durumun son derece farklı olduğunu dile getirmektedir (Zürcher, 2005a: 174). Büyük ölçüde askerlerin okuma yazma oranının düşük olmasından kaynaklanan bu durum, Osmanlı askerinin yazılı belge bırakmasını olanaksızlaştırarak, bu alanda da "yokluk edebiyatının" hüküm sürmesine neden olmuştur.

* Dr. Öğr. Gör., Kadir Has Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili Dersi Koordinatörü.

Zürcher “askerlerin sesini” dolaylı bir biçimde duyuran tek kaynağın, İngiliz askeri istihbarat servisinin çeşitli cephelerdeki kuvvetlere ilişkin haftalık “istihbarat özetleri” olduğunu belirtmektedir. “İstihbarat özetleri, ajan raporlarına, tarafsız yolculardan alınan bilgilere olduğu kadar, Osmanlı esirlerinin ve asker kaçaklarının sorgulanmasına ve bu esirlerin mektuplarına da dayanır.” Bu esir ve asker kaçaklarının çoğu Ermeni’dir ve okuma-yazma oranı düşük olan Müslüman askerlere göre köylük bölgelerde dahi Ermeni ve Rumların okuma yazma oranı çok daha yüksektir (Zürcher, 2005a: 177).

Bu noktada gayrimüslim Osmanlı askerlerinin Birinci Dünya Savaşı deneyiminin Müslüman-Türk askerlere göre ne denli farklılaştığı ya da benzeştiği önemli bir sorudur. Birinci Dünya Savaşı dâhil olmak üzere III. Selim’den itibaren modernleşme tarihi boyunca büyük ölçüde Müslüman askerlerden oluşan Osmanlı ordusunda gayrimüslimlerin askere alınmaları, askerlik görevini yerine getirmeleri ve bu görevi yerine getirirken Müslüman askerlere göre yaşadıkları farklı deneyimler Osmanlı askeri tarihi açısından önemli olduğu kadar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulus-devletleşme sürecine giren Osmanlı Devleti’nin tebaasına bakışı hakkında da önemli ipuçları vermektedir.

Bu çalışma Osmanlı ordusunda Birinci Dünya Savaşı’nda amele taburlarında görev yapmış bir gayrimüslim askerin, Manolis Aksiyotis’in, *Benden Selam Söyle Anadolu’ya* başlığıyla romanlaştırılan “kurmacalaştırılmış anılarını” merkeze almaktadır. Bu anılar bir yandan az sayıda duyulan “askerlerin seslerini” kısmen de olsa açığa çıkarırken öte yandan genel Müslüman asker deneyimi içerisinde gayrimüslim deneyimine ve bu deneyim içerisinde hâlâ tartışmalı bir alan olan amele taburlarına dair öznel ipuçlarını ortaya koymak açısından anlamlıdır.

Bu metni okumamıza ışık tutması amacıyla öncelikle Osmanlı ordusu içerisinde gayrimüslimlerin tarihsel olarak değişen konumlarından, askere alınmaları ve askere alınmalarında farklılaşan koşullardan ve özel olarak da amele taburlarından bahsetmek yerinde olacaktır.

I. Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi Ve Gayrimüslimler

Osmanlı İmparatorluğu’nda modern zorunlu askerlik sisteminin kökleri 1839 Gülhane Hattı Hümayunu’na kadar gitmektedir. Batı örneğine göre düzenlenmiş olan III.Selim’in Nizamı Cedit’i ve sonrasında II. Mahmut’un Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordularının kadroları zorunlu askerlik sistemine göre alınmamaktaydı. Bölge valileri devletin talebine göre birlikleri oluşturmaktaydı. Zorunlu askerlik sistemi ilk kez 1838’de şûrayı askerîde konuşulmuş, daha sonra ise Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda “askerlik yükünün daha eşit bir tarzda dağıtılmasını sağlayacak ve ülkeye ve nüfusa zarar vermeyecek bir tedbir olarak” yer almıştır (Zürcher, 2005b: 203). Elbette bu “yük”ün ne derece “eşit” olarak dağıtıldığı önemlidir çünkü askere alınanlar kadar askere alınmayanlar ya da muaf tutulanlar da söz konusudur. “1840’lı yıllarda geniş bir kesim askerlikten muaftır: Tüm kadınlar, İstanbul’da yaşayanlar, devlet görevlilerinin çoğu, din görevlileri, Mekke’ye hacca gidenler ve dini okullarda okuyanlar.” (Zürcher, 2005b: 204)

1835 yılına kadar donanma veya tersanede muvazzaf asker statüsünde bulunan gayrimüslim asker yoktur. Hıristiyan tebaanın Osmanlı ordusunda muvazzaf asker olarak görevlendirilmelerine 1835’de alınan bir kararla ilk defa donanmada başlanır. Uygulama, ülke genelinde yaşayan bütün gayrimüslimleri kapsamaz, sadece belirli bölgelerdekileri ilgilendirmektedir (Gülsoy, 2000: 174). Gayrimüslimlerin askerlikleriyle ilgili diğer önemli gelişme ise 1839’da Ermenilerin Osmanlı kara birliklerinde istihdamının tartışılmasıdır. 1839’da ilan edilen Tanzimat fermanında ise gayrimüslimlerin askerliğine dair açık bir hüküm yoktur (Gülsoy, 2000: 174).

Gayrimüslimler 19. yüzyıl boyunca askerlik hizmetine ilişkin Osmanlı hükümetinin hazırladığı hiçbir düzenlemede yer almazlar. 1844 tarihli askere alma kanununda ve 1871 tarihli düzenlemelerde bu nokta son derece açıktır: “Askerlik hizmeti, tüm Müslümanlardan talep edilir.” (Zürcher, 2005b: 203) İslahat Fermanı her ne kadar tüm Osmanlı tebaasını kanun önünde eşit kılmayı hedefleyerek, cizyeyi kaldırsa da bu kez Hıristiyan ve Yahudilerin ödeyeceği yeni bir muafiyet vergisi “bedel-i askeri” getirilmiştir. (Zürcher, bu verginin Müslümanların askerlik yapmamak için ödedikleri “bedel-i nakdi” ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.) Sonuçta, gayrimüslimler askerlik yapmazlar ve 1871 düzenlemeleri de bunu baştan kabul eder (Zürcher, 2005b: 205). Zürcher, Osmanlı hükümetinin gayrimüslimleri askere almamasında cizyenin önemli bir payı olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar İmparatorluğun son yüzyılında Rumeli vilayetlerinin kaybindan dolayı Hıristiyanların sayısı ciddi biçimde azalmışsa da, Abdülhamid döneminde Hıristiyanlar nüfusun yaklaşık yüzde 30’unu, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ise yüzde 20’sini oluşturuyorlardı ve cizye öşürden sonra devletin en önemli kaynağıydı (Zürcher, 2005c: 168). Dolayısıyla Hıristiyanların askerlikten muafiyetinin arkasında ekonomik gerekçeler önemli bir yer tutuyordu.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde gayrimüslimlerin askerlikten muaf olmaları Osmanlı ordusu için pratik sorunlar doğurmaya başlamıştır. Bu durum imparatorluğun savunmasında büyük sorunlar yaratmaktadır; zaten nispeten az olan Osmanlı nüfusunda erkek nüfusunun bir kısmının askere alınmaması zafiyet yaratmaktadır. Yaygın muafiyet sistemi, zaten hasımlarından çok daha az nüfuslu olan

imparatorluğun, nisbeten küçük nüfusundan daha az celp yapabilmesine olanak tanıyordu (Zürcher, 2005c: 170). Bununla birlikte, Ufuk Gülsoy, gayrimüslimlerin de askere alınması ihtiyacının arkasında devletin 1909'larda içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik zorlukların da etkisi olduğunu belirtmektedir: Müslümanlar, arka arkaya gelen savaş ve iç karışıklıklar sebebiyle her geçen yıl biraz daha güç ve kan kaybedip, askerlik mecburiyeti yüzünden tarım ve ticaretten uzak kalırken; gayrimüslimler askerlikten muaf olmanın avantajlarıyla hem nüfus, hem de ekonomik olarak hızla büyümüşlerdi (Gülsoy, 2000: 129).

Askerlikten muaf olmak Osmanlı için yalnızca asker sayısını ilgilendiren pratik bir sorun değildir. Askerlik aynı zamanda "vatandaşlık" tanımlamasıyla da ilişkilidir. Fransız devrimiyle ortaya çıkan zorunlu askerlik hizmeti "sadece geri alınmaz bir hak değil, aynı zamanda bir görevdir. Bu olgu, kopmaz bir biçimde vatandaşlık ve milletle özdeşleşme meselesiyle bağlantılıdır" (Zürcher, 2005b: 206). Bu nedenle, 1908 devrimiyle birlikte büyük ölçüde Osmanlıcılık ideolojisi etrafında birleşmiş İttihatçılar için askerlik yaşına gelmiş bütün erkek nüfusu kapsayacak bir askerlik sistemi kurmak, tebaaya eşitlikçi olarak baktığının da bir göstergesidir. Böylelikle, 1909 Temmuz'unda celp kanunu değiştirilir ve dini okulların öğrencileri dahil bazı muafiyetler kaldırılır. Daha da önemlisi, Hristiyanlara ve Yahudilere askerlik yükümlülüğü getirilir. "Bu kesimler artık sadece, eskisine göre çok daha yüksek olan ve Müslümanların aynı nedenle ödedikleri 'bedel-i nakdî'yi ödeyip askerlik hizmetinden kurtulabileceklerdi[r]" (Zürcher, 2005b: 207). Bu ise yüksek bir miktardır ve ancak maddi durumları iyi olanlar tarafından karşılanabilmektedir. Sonuç olarak 1909 Ekim ayında ilk kez, mensup olunan dini dikkate almayan bir celp çıkarılır.

Çıkarılan bu yeni yasa farklı kesimlerden farklı tepkiler almıştır. Özellikle gayrimüslim mebuslar bu kararı meşrutiyyetin eşit vatandaşlık idealleri açısından değerlendirerek meclis konuşmalarında nihayet "eşit yurttaşlar" olduklarını ifade eden konuşmalar yapmışlar ve özellikle de gayrimüslimlerin askerlikten muafiyetleri için ödedikleri "bedel-i askeri"nin behemahal ve kesinlikle kaldırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, Erzurum mebusu Ohannes Varteks Efendi, 3 Temmuz 1909'da yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Hiçbir Osmanlı'nın askerlik için para vermeye ve başkasının kanıyla yaşamaya hakkı yoktur...Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eşitlik fikrini yerleştirmek için askerlik yapmak şarttır...gayrimüslimler de Müslümanlar gibi askere alınmalıdır...askerlik boynumuzun borcudur, bunun başka yolu yoktur" (Gülsoy, 2000: 131). İstanbul mebusu Kozmîdi Efendi ise yine paralel biçimde şimdiye kadar ödenmekte olan "bedel-i askeri"yi kastederek aynı eleştiriye getirir: "Hristiyanlar bedelât-ı askeriye öteden beri kemal-i nefretle veriyor ve şimdiden sonra da öyle verecektir. Bu gibi şeyler bizim millet-i mahkûme olduğumuzu ihtar eder; nefretimi tekrar ederim. İşte efrâd-ı Osmaniyeden bir kısmını bu kadar haksız bir hale tâbi kılarak askerlik şerefinden hissemend olmasına müsaade etmemek, buna müsavat denmez...hükümet gayrimüslim unsurları bilfiil hizmet-i askeriye davet etmelidir" (Gülsoy, 2000: 132).

Ancak gayrimüslim halkın meclis kürsüsünden konuşan mebusların aksine askerliği heyecanla karşıladığı söylenemez. Rum, Süryani, Ermeni ve Bulgar topluluklarının cemaat sözcüleri prensipte askerlikle ilgili bu değişikliği onayladıklarını açıklasalar da hükümete askerlikle ilgili bazı koşullar öne sürerler. 1909 Eylül'ünde bütün Hristiyan cemaatlar adına Ortodoks Rum Patrikhanesi, Bâbüalî'ye bir takrir vererek bazı taleplerde bulunur. Bunların başında Hristiyan neferat için ayrı bölükler kurulması, askerlik sırasında din değiştirmenin yasaklanması, kışlalarda askerlere ibadet mahalleri tahsis edilmesi, askerlere papazlar tayin edilmesi, mezheplerce kutsal sayılan günlerde anlayış gösterilmesi gibi istekler söz konusudur. Bu taleplerin halk tarafından da büyük destek gördüğü ve ülkenin değişik yerlerinden Bâbüalî'ye telgraflar çekildiği görülmektedir (Gülsoy, 2000: 142-144). Yeni yasayla askerlikle yükümlü pek çok Hristiyan gencin, özellikle Rumların, ülkeden ayrılmaya başladıkları ya da en azından yabancı pasaport almaya başladıkları görülmüştür (Zürcher, 2005b: 207). Özellikle Ege adalarındaki Rumlar arasında panik ve korku yaşandığı, birçok adada kur'aya katılması gereken asker adaylarının firar etmekte olduğu ya da muhtar ve ihtiyar heyetinin askerlik kararını tanımadığını belirtilmektedir (Gülsoy, 2000: 146). Zürcher'e göre bu durum, İttihatçıların, Hristiyan topluluk üyelerinin kendilerini esas olarak Osmanlı vatandaşı gördükleri konusundaki kuşkularını daha da güçlendirecektir (Zürcher, 2005b: 207).

Balkan Savaşı'ndaki hezimet sonrasında kaybedilen Rumeli toprakları ve yaşanan Müslüman göçüyle birlikte artık daha fazla "Müslüman ve Türk" olan Anadolu'da, artan Türk milliyetçiliğiyle birlikte gayrimüslimlere yönelen "kuşkulu" bakışın arttığı söylenebilir. Ufuk Gülsoy, kuşkunun ardında Balkan Savaşı'nda yaşanan gayrimüslim asker firarlarının da etkisi olduğunu söylemektedir. Osmanlı Devleti, gelişmeler üzerine ordudaki gayrimüslim askerlerin silahlarını toplayarak onları geri hizmetlerde istihdam etmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı arifesine gayrimüslimlerle ilgili bu kuşkuları taşıyarak giren hükümet, 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan ettiğinde, gayrimüslimler de dâhil olmak üzere 14 ila 20 yaş arasında bütün gençleri silah altına çağırır (Gülsoy, 2000: 166, 168). Ancak 11 Ağustos 1914'de vilayetlere çekilen şifreli telgrafta, Harbiye Nezaretince alınan karardan söz edilerek, silah altına alınan gayrimüslim efradın yollarda çalıştırılacağı açıklanmaktadır. Telgrafın devamında, bu yolların belirlenerek, mezkur neferatın buralarda hemen çalışmaya başlatılması istenmektedir. Gayrimüslimlerin silahsızlandırılarak

ülkenin çeşitli bölgelerine yol, inşaat, ziraat vb. alanlarda çalıştırılmak üzere amele taburlarında görevlendirilmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı gayrimüslim askeri deneyimini içeren bugün hala çok bilinmeyen, tartışmalı bir vechesini oluşturmaktadır.

II. Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları

Eric Jan Zürcher, ister Türk ister yabancı olsun, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin askerlik tarihinin, amele taburları konusuna ilgisiz kaldığını belirtmektedir. Pek çok Türk ve Alman komutanın anılarında bu olgu hakkında bir şey bulmak imkânsızken, savaşta Osmanlı ordusu hakkında yazılmış birçok kitap için de bu yargı geçerlidir. Zürcher, bu konudaki ilgisizliğin başta "Osmanlı Ermenileri üzerindeki baskı ve yok etme harekâtının önemli bir vechesiyle ilgili" olduğunu söylerken öte yandan ilgisizliğin sıradan Osmanlı askerinin kaderine ilişkin de olduğunu belirtmektedir (Zürcher, 2005b: 214).

Amele taburları üzerine bilinenlerden kısaca söz edecek olursak şunlar söylenebilir. "Dönemin diğer orduları gibi Osmanlı ordusunda da hem barış hem de savaş zamanında amele taburları vardı. Bu taburlar, Osmanlı ordusunu oluşturan yedi ordunun 'menzil müfettişlikleri'ne bağlıydı. Amele taburlarının sayısı savaş boyunca değişmekteydi. Ama her durumda 70 ile 120 arasında aktif tabur olduğu söylenebilir. Bunun ifade ettiği toplam güç ise, 25.000 ile 50.000 kişi arasında değişmekteydi (Zürcher, 2005b: 208).

Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları* adlı çalışmasında amele taburlarının sadece I. Dünya Savaşı sırasında oluşturulmadığını savaştan çok önce de muhtelif isimler altında Osmanlı klasik döneminde orduda istihdam edildiğini söylemektedir. Örneğin, "III. Selim'in ıslahatları sırasında istihkâmcılık; lağım, köprü, tabya, kale yapımı işleriyle görevli bir sınıf olarak kurulmuştur. Yine yapılan ıslahatlar neticesinde ortaya çıkan köprücü sınıfı, sefer sırasında kullanılmak üzere inşa veya tamiri gerçekleştirecek köprülerde istihdam edilmişlerdir." 1851 yılında başlatılan bir uygulamayla Hıristiyanların askerlikleri süresince donanma yerine, Tersane-i Amire'deki esnaf taburlarında kullanılmalarına karar verilmiştir. Yine Zonguldak kömür havzasında, kömür madenlerinde ilk kez asker işçi istihdamı usulü Kırım Harbi esnasında ortak müttefik donanmasının kömür ihtiyacını karşılamak için uygulamaya konulmuştur (Mutlu, 2007: 45, 47).

Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapan amele taburları ise pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir; bunlardan en önemlileri ise yol tamiri ve taşımadır (Zürcher, 2005b: 208). (Bu faaliyetlerin ayrıntılarına metin analiz edilirken değinilecektir) Amele taburları en çok Ermenilerden, onların yanı sıra ise Rumlardan ve Süryanilerden oluşuyordu. Bir kaynağa göre Ermenilerin oranı yüzde 75'di (Zürcher, 2005b: 210). Cengiz Mutlu'nun çalışmasında I. Orduya bağlı Avrupa ve Asya kıtasındaki amele taburlarını gösteren cetvelde ise örneğin Müslüman askerlerin tüm ordudaki neferlere oranı yüzde 18,3, Rumların 45,5, Yahudilerin yüzde 6,3, Ermeni askerlerin oranı ise yüzde 27,9'dur (Mutlu, 2007: 49). Elbette bu sadece I.Orduya ait verilerdir, ancak böyle olmasına rağmen silahsızlandırılan büyük çoğunluğunun gayrimüslimler olması dikkat çekicidir.

Bazı devlet yazışmalarında ise daha ayrıntılı rakamlar bulmak mümkündür: Birinci Ordu'ya bağlı taburların bir bölümünde 4.811 Müslüman'a karşılık, 11.939 Rum, 7.318 Ermeni ve 1.671 Yahudi vardır. Halep Menzil Komutanlığı'na bağlı Birinci, İkinci ve Üçüncü taburlarla, Antep, Kütahya, Halep, Nevşehir, Denizli ve Aydın amele taburlarının bir bölümünde 1.872 Müslüman'a karşılık 1.494 Rum, 664 Ermeni ve 175 Yahudi mevcuttur. Dokuzuncu Kolordu'ya bağlı amele taburlarının bir bölümünde, 6.172 kişiden 4.869'u Ermeni, 1.199'u Rum'du. Dördüncü Kolordu'ya bağlı Manisa, Urla, Bornova, Antalya, Menemen, Nif, İzmir ve Foça amele taburlarında 2.672 Müslüman'a karşılık 5.872 Ermeni, 1.135 Rum ve Yahudi vardı. Bursa'daki taburda hiç Müslüman yoktu, sadece 500 Yahudi vardı. Bazı taburlarda sadece Ermeniler, sadece Rumlar veya sadece Ermeniler ve Rumlar vardı (Hür, 2008).

Amele taburlarına ilişkin tartışmalı olan nokta ise burada görev yapan ve silahsızlandırılan gayrimüslimlerin çok kötü şartlar altında çalıştırılmaları, başlarında bulunan askerler tarafından çok kötü muamele görmeleri ve keyfi olarak birçoğunun öldürülmelerine ilişkindir. Özellikle Ermeni sivil halkın sürülmeye başlamasından sonra amele taburlarında bulunan Ermenilerin daha insafsız muamelelere maruz kaldıkları, zaten silahsız olan Ermeni askerlerin hapisane benzeri koşullarda tutularak öldürüldüğü söylenmektedir (Zürcher, 2005b: 212). Speros Vryonis ise Rum amele taburlarından söz ettiği yazısında yalnızca Ermenilerin değil Rumların da amele taburlarında çok sayıda ölümlerle sonuçlanan muamelelere maruz kaldığından söz etmektedir. Örneğin, Trabzon metropoliti Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir belgede, amele taburlarındaki ölümcül muameleye gönderme yaparak 1914'te 52 bin olan Rum cemaatin sayısının 1919 yılında 23 bine düştüğünden bahsetmektedir (Vryonis, 2008: 287-288).

Osmanlı gayrimüslimlerinin askere alınma süreçlerine ve I. Dünya Savaşı'nda bu sürecin bir devamı olarak silahsızlandırılarak amele taburlarına gönderilmelerine dair bilgilerin ışığında Manolis Aksiyotis'in anılarına bakmak yerinde olacaktır.

III. "Askerin Sesi"ne Kulak Vermek: *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*

*Benden Selam Söyle Anadolu'ya** (Sotiriyu, 1970) 1909 Aydın doğumlu bir Rum olan Dido Sotiriou tarafından 1962 yılında Yunanca olarak yazılmıştır. Asıl adı *Kanlanmış Topraklar* [*Matomena Homata*] olan roman Türkçeye 1970 yılında çevrilmiş ve 1982 yılında Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülü'ne değer görülmüştür. Yazar, 1922 yılında Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde Yunanistan'a gitmiş ve orada gazetecilik ve yazarlık yaparak hayatını devam ettirmiştir. Roman, Sotiriou'nun yazdığı küçük bir önsözle başlar. Yazar, önsözde öyküsünün kahramanının gerçek hayatta yaşamış olduğunu belirtmekte ve şunları söylemektedir: "Buradaki hikâyeyi ağzından dinleyeceğiniz Manoli Aksiyotis, Anadolu Rum köylüsünün sembolüdür. 1914-1918 arası Amele Taburu'nda bulunmuş, Anadolu'yu Rum istilâsıyla birlikte Elen üniformasını sırtlamış, esaret görmüş ve nihayet Yunanistan'da mülteciliğin zehirli ekmeğine ortak olmuştur. İltica ettikten sonra kırk yıl boyunca dokerlik, sendikacılık yapmış; İkinci Dünya Harbi'ni izleyen Yunan Milli Direnme Hareketi'ne katılmıştır. Emekli olunca da altmış yılı aşkın yaşantısını kaleme almıştır Manoli. Büyük bir sabırla ve cefa çekerek: Çünkü, doğru dürüst okuma yazma bilmemektedir. Bu romanın dokusunu işte ben bu türlü tanıklardan süzüp çıkarttım. Bir daha geri gelmemek üzere çökmüş bir âlemi gözlerinizin önünde canlandırmak amacıyla yaptım bu işi. Yaşlılar unutmasın; ve gençler, bütün olup biteni çırılçıplak bir şekilde görsün, öğrensün diye.." (Sotiriyu 1970: 7)[†] Bu önsözle yazarın her şeyden önce yapmaya çalıştığı, okuyucu üzerinde bir "sahicilik" hissi uyandırmaktır; biraz sonra okuyacağımız metin her ne kadar alt başlığında "roman" ibaresini taşısa ve bu nedenle "kurmaca"nın sınırlarına dâhil olsa da yazar burada okuyacaklarımızın "gerçeklik"ine ve "yaşanmış"lığına vurgu yapmaktadır. Kendisi de Anadolu'da doğmuş ve çocukluğunu Aydın, Şirince'de geçirmiş bir Anadolu'lu olarak metin kaçınılmaz olarak otobiyografik izler de taşımaktadır.

Leyla Neyzi, Birinci Dünya Savaşı'nda amele taburunda görev yapmış Yahudi bir askerin, askerdeyken tuttuğu günlüğünü yayınladığı çalışmasının önsözünde, günümüzde "travma literatürü"ne ilişkin tartışmalarda unutmaktan, susmaktan çok hatırlamanın diğer bir deyişle anlatmanın ya da anlatının iyileşme sürecindeki merkezi rolüne işaret ediyor ve Jean Hebrard'a gönderme yaparak savaş deneyiminin sıradan insanı yazmaya yönlendireceğini belirtiyor (Neyzi, 2005: 8). Dolayısıyla, önsözdeki "unutmamak" "görmek" "tanıklık etmek" bu metni oluşturan motivasyonu açığa çıkarması açısından da önemli bir noktada durmaktadır.

Olayların Manolis tarafından "ben" diliyle anlatıldığı roman dört bölümden oluşmaktadır: "Cennet Hayatı", "Amele Taburu", "Yunanlılar Geliyor" ve "Büyük Felaket".

IV. Savaşa Doğru: "Cennet Hayatı"

İlk bölüm olan Cennet Hayatı, Manolis'in ablası Sofia, dört ağabeyi, Kosta, Panago, Mihal, Stamati ve anne ve babasıyla köyleri Kırkica'da geçirdikleri hayata ilişkindir. Kırkica, aynı zamanda yazarın doğup büyüdüğü, yakın tarihte Çirkince olarak da adlandırılmış şimdiki Şirince'nin eski adıdır (Hür 2015). Manoli, Kırkica'yı cennetten bir parça gibi anlatır. Kırkica köyü verimli Efes ovası üzerine kurulmuş, baştan başa yemiş bahçeleriyle çevrili, incirliklerle, zeytinliklerle, tütün, pamuk, mısır tarlalarıyla dolu bereketli bir yerdir. Köylüyü sömüren büyük toprak ağaları da yoktur, herkes kendinin efendisidir (17). Ahalinin hepsi Rumlardan oluşan bu köyde, herkesin yüzü gülmekte, panayırılar yapılmakta, yortular sabahlara kadar süren eğlencelerle kutlanmaktadır. Köyde hiç Türk olmadığı vurgulanır. Köylülerin Türklerle ilişkisi ise özellikle alışveriş üzerindedir; her sabah Türkler Kırkicalıların bereketli pazarlarına gelerek onlardan alışveriş yapmaktadır. Panayırılarında da Rumlarla birlikte eğlendiklerinden söz edilir. Burada önemli olan nokta, Manolis'in, "kendi aralarında bazen Türkçe konuşmalarına rağmen Yunanistan sevgisinin yüreklerde sönmez bir ateş" olduğundan söz etmesidir. Yine de Manolis'in en iyi arkadaşlarından biri küçük çoban Şevket'tir. Şevket'in köyü çoğu Türk köyü gibi "alabildiğine geri"dir, "doktorun ve öğretmenin bile ne olduğunu bilmez zavallılar" (25). Manolis, arkadaşına çoğu zaman yardımcı olmaya çalışır, ona yol gösterir, hatta ölmek üzere olan babasını doktora götürerek onu ölümden kurtarır. Manoli, ağabeylerinden farklı olarak hesap-kitap işlerinden iyi anladığı için babası tarafından ticaret işlerini öğrenmek üzere İzmir'e gönderilir. Tarih Eylül 1910'dur.

İzmir, küçük bir köyde büyüyen Manolis için çocukluk rüyalarını süsleyen bir şehirdir, çünkü İzmir hakkındaki masallarla büyümüştür (35). İzmir kozmopolit bir büyük şehir olarak Manolis'i birçok açıdan cezbeder. Bunun bir başka nedeni de orada herkesin Rumca konuşmasıdır. "Türklerle Şarklılar, Yahudilerle Ermeniler bile" (35) Rumca konuşmaktadır ve bu onun çok hoşuna gider: "Rum unsuru, bütün İzmir'e damgasını vurmuştur. Aya Fotini kilisesine gittiğinde "kubbenin tepesindeki, güneşte pırıl pırıl parlayan

* Bu kitaptan yapılacak alıntılar, alıntının sonuna sayfa numarası yazılarak metin içinde belirtilecektir.

[†] Dido Sotiriou'nun sözünü ettiği anıları, Manolis Aksiyotis iki ayrı kitapta toplamış ve yaşantısına dair başka ipuçları da vermiştir. Her ikisi de Atina'da yayımlanmış olan kitaplar şunlardır: Manolis Axiotis, *Evomena Valkania* [Birleşik Balkanlar], Pire, 1976; Manolis Axiotis, *To Berdemeno Kouvari* [Dolaşık Yumak], Atina, 1965.

altın yaldızlı haç"ı görür ve bu haçın "reayanın tesellisi ve desteği" olduğunu düşünür: "yüksekliği, Hisar caminin minaresi üzerindeki hilâlden fazlaydı ve reayanın göğsü kabarıyordu bundan ötürü" (36). Bu satırlar Rum ve Ortodoks olmayı Manolis'in kimliğindeki baskın unsurlar olarak ön plana çıkarmaktadır. "Reayanın tesellisi" ifadesi ise tam olarak ayrıntılandırılmamış ancak okuyucuya hissettirilen bir sorunsala işaret etmektedir. 1908 sonrası esen "eşitlikçi" rüzgarların en azından Manolis'in içsel dünyasında pek bir karşılığı yoktur. Bununla birlikte, Manolis İzmir'de birlikte çalıştığı tüccarları iyi ya da kötü olarak değerlendirirken etnisiteyi ya da dini, bir kriter olarak merkezine almamaktadır. Örneğin bir ara yanında çalıştığı patronu Mihalaki Efendi "imansızın biri"dir (39). Türk ya da Rum köylülerinin gözünün yaşına bakmadan, tartıda hile yaparak onları kandırmaktadır. Bunun yanında Hacıstavri gibi "dolandırıcılıklara tenezzül etmeyen"ler (40), ya da İsmail Ağa gibi yıllar da geçse borcuna sadık kalan Türk tüccarlar (51) da vardır.

Küçük tüccarlarla çalıştıktan sonra Manolis, Şeytanoğlu adlı zengin bir tüccarın yanında işe girer. Şeytanoğlu'nun evinde verdiği büyük bir parti sırasında tüccarın arabacısı olan Yakumi Amca ile Manolis'in sohbeti artık Balkan Savaşı çanlarının çalmaya başladığına işaret eder. Yakumi Amca asıl düşmanlarının Levantenler olduğunu söyler: "Bir de Türkiye'nin kanunu kaynağından emen Avrupalı sülükler...Ta nerelerden gelip çıktılar bağrımıza, yapışıp geçirdiler dişlerini rahatça (...) Ve göreceksin, felaket Türklerden değil, bize onlardan gelecek" (49). Buradaki önemli ayrım Avrupalılar karşısında, "biz" olma duygusudur: Avrupalılar ve "biz", Türkiye'de yaşayanlar. Romanın geri kalan kısmında da devam edecek alan bu ikilik karşıtlık, Manolis'in cephesinden birçok olan biteni anlatmak için kullanılmaktadır. Avrupalılar, diğer bir deyişle Batı, emperyal yayılmasıyla Türkiye'deki taşları yerinden oynatmaktadır. Ancak bu aidiyet duygusu, özellikle Yunanistan söz konusu olduğunda değişmektedir. Yakumi Amca devam eder: "Bu akşam burada çok önemli şeyler konuşuluyor. Yunanistan ayaklanmış diyorlar, herkes silaha sarılmış. Hürriyet nizamı geliyormuş! Ve benim aslan oğlum, anavatanda hürriyet demek..Allahın da yardımıyla, burada bizler için esaret demektir. Şimdi anlıyor musun?" (49). Burada ise "anavatan"dan kasıt Yunanistan'dır; Yunanistan'la güçlü bağlara işaret etmektedir.

Çok geçmeden Balkan Savaşı patlak verir. Manolis'in özetleyerek anlattığı gelişmeler artan Yunan ve Türk milliyetçiliklerinin kişiler üzerinde yarattığı etkinin bir özeti gibidir: "1912 Balkan Harbi patlak vermekte gecikmemişti. Jön Türkler kaynıyordu. Dervişler, beyler, Yunanistan'dan sürülmüş mülteciler, köşe bucak dolaşarak halkı bizlere karşı kıskırtmağa koyulmuşlardı. İki ağabeyim, Panago ile Mihal, Türkler tarafından askere alındı. Ama Mihal kaçmayı başarıp Yunanistan'a geçmiş ve Yunan ordusuna iltihak etmişti. 'Mukaddes bir iş yaptım!' diye kesip attı babam. Köyde bütün papazlar, öğretmenler, ihtiyarlar, onu örnek diye gösteriyorlardı. Reayada yüzlerce yıllık kurtuluş özlemleri uyandıktıkça, Jön Türk hareketi de gelişmekteydi. (...) Jön Türkler: 'Uyan ey uyusuk ahali!' diyordu halka; ama 'uyusuk' ha deyince uyanmıyordu, dürtüklemek gerekiyordu onu; dürtükleme görevini de, Hıristiyanların mağdur ve hatta katledilmesi görmekteydi" (50). Artık kimlikler Türk ve Rum olarak keskinleşmiş ve savaş atmosferi milliyetçilikleri özellikle de ekonomik çıkar çevrelerini harekete geçirmiştir. Bu noktada Balkan Savaşı sonrasında hız kazanan milli iktisat politikalarını ve gayrimüslim sermayeye uygulanan boykotajları hatırlamak yerinde olacaktır (Çetinkaya 2015). Romanda bütün Orta Doğu'da dağıtıldığı söylenen bir broşürden söz edilir. Şeytanoğlu'nun oğlu Tino bu broşürü Orta Doğu'ya yaptığı bir gezide edinmiştir. Broşürde şunlar yazmaktadır: "Eğer biz Türkler açsak ve ıstırap çekiyorsak, bunun bütün sebebi, servetlerimizi ve ticaretimizi ellerinde tutan gâvurlardır!. Bunların istismarına ve küstahlığına daha ne kadar zaman göz yumacağız? Gavur mallarını satın almayın. Onlarla her türlü ilişkiyi kesin. Ne ihtiyacımız var dostluklarına? Onlarla sözümona kardeşçe geçinmek size ne kazandırıyor? Siz samimi olarak onlara sevgi ve servetlerinizi ikram ediyorsunuz, ama onlar.." (50). Tino ise bütün bunların arkasında Jön Türklerin değil, Almanların olduğunu söyler. Ona göre, bunları Filistin Alman Bankası dağıtmaktadır. Sebebi ise yabancı sermayenin Türkiye'de tek başına "at oynatabilmesi" içindir. Burada da yine Türkiye'nin "kanunu emmeğe çalışan Avrupa sermayesi" söz konusudur. Nitekim, Manolis, bir sonraki paragrafta "bir halkın yanında kardeşçe yaşamış olan bir başka halkın değişebilmesi için, büyük bir kin birikimine ihtiyaç olduğunu" ve "propagandanın zehrinden uzakta yaşayan Türklerin" (51) daha yıllar boyunca onlara kardeş muamelesi yapacağını söyler. Bu naif bakış açısı Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine yerini "ölüm-kalım savaşı"na bırakacaktır.

V. Ölümle Firar Arasında: Amele Taburları

İzmir macerasından sonra Manolis, köyüne dönmüştür ve tarlalarını ekip biçerek geçimini sağlamaktadır. 1914 sonbaharında bir sabah tellâl Kosma köye gelerek kötü haberi verir: "Harbe giriyoruz, harbe! Allah uzun ömürler versin, Sultanımız efendimiz Kayzer'in yanında yer almış bulunmaktadır. Avusturya ve Almanya ile el ele verip İngiltere, Fransa ve Rusya ittifakına karşı cihad açmıştır!" (62). Köyde donup kalmıştır herkes. Tek soru vardır sorulan: "Bizim, Rumların halimiz ne olacak?" (62). Birkaç gün sonra Kosma yeniden gelir köye ve bu kez Rumların akıbetini tebliğ eder: "Kötü haber yurttaşlar! Allah

uzun ömürler versin Sultanımız efendimizin emirleriyle, yirmisinden kırkına bütün Osmanlı kulları silah altına alınmış bulunmaktadır!" (62). Bu haber üstüne kahvelerde felaketin daha da büyük olduğu konuşulmaya başlanır. Türk hükümetinin Hıristiyanlara katiyen güvenmediği ve onlara ne silah ne de üniforma vermeden Amele Taburu denilen özel çalışma birliklerine yolladığı ve bu birliklere "ölüm taburu" demenin daha doğru olduğu işitilir (63). İhtiyar Stassino'nun söyledikleri köyde askere gidecekleri daha da korkutur. Stassino'nun oğlu Temistokles askere alınalı daha bir ay geçmeden babasına "kaçacağım" diye haber uçurtup tahammülü kalmadığını söylemektedir. Uçurduğu haberler arasında şunlar vardır: "Can düşmanının etmeyeceği kadar işkence ediyorlarmış. Harp esirleri onların yanında bey gibi kalır diyorlar! Açlık, bit, pislik kokusu, günde on sekiz saate kadar uzayan bir çalışma ve aklını şaşırıp da isyana kalkarsan, kırbaç ve türlü işkence! Sadece yemeklerini veriyormuş devlet, onu da köpekler bile yemez diyorlar! On beş yirmi asker pis karavananın içinden yiyorlarmış; kirli çamaşırlarını da yine onun içinde yıkamak zorundalar! Yedikleri de ne? Ağza alınmaz bir çorbayla leş eti!" (63). Bu söylenceler köyde büyük bir korkunun yanında şaşkınlık da uyandırır. Papaz Ziso, "1912 harbinde böyle pislikler yoktu" der, "Türk'ü bu derece zalim kılan kim?" (64) diye sorar. Buna köylüler tarafından verilen yanıt yine "Menfaatıyla Almanya"dır (64).

Bunu söyleyen tenekeci Jako'dur: "Türk bu kurnazlığı Alman'dan aldı. Bugün Alman Türk'ün sırtına binmiş durumda, o kumanda ediyor" (64). Manolis de aynı düşüncededir. Türkler, Küçük Aşya'nın tek başlarına efendisi olmaktan çıkmışlardır artık: "Biri tasarlıyor, öteki yapıyordu. Çok geçmeden İzmir'e bir Alman şefi geldi. Prusya üniformaları içinde fatih edalı kupkuru bir adamdı; Liman Von Sanders'di adı. İzmir metropoliti Krizoztomo bu adam için; 'Adını andığınız her seferinde gargara yapıp ağzınızı temizleyiniz' demişti. Bizi toptan imha edip, Altın Tiftiği elimizden koparıp almak için gönderilmişti. Ve Türkiye, tam bir Prusya sömürgesiydi" (65). Manolis'e göre, Türkiye üzerindeki Alman etkisi savaştan çok önce başlamıştır ve Almanlar "asker, arkeolog, öğretmen" gibi çeşitli uzman kisveleri altında Türkiye'ye gelerek Rumlar ve Ermenileri burada fazla olarak görmüş; Türkiye'de kilit noktaları tuttuklarını tespit ederek Türkleri uyuttuklarını propaganda olarak yaymışlardır (65).

Kıyı bölgelerinde yaşayan Rumların "sistematiik şekilde Türkler tarafından topraksızlaştırılması" (65), Anadolu'nun içlerine sürülmesi ve böylelikle "yüzbinlerce Rum ve Ermeninin telef" olması da yine Manolis'e göre Türkiye Almanya'nın tarafında yer alır almaz gerçekleşmiştir.

Bu yorumda bir yandan roman boyunca devam eden "asıl günah keçisi büyük sermayedar-empyrialist Avrupalı devletlerdi" göndermesi söz konusudur. Öte yandan ise bu metnin 1960 yılında yazıldığı ve anlatıcının (elbette yazarın da) İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya İşgali'ne uğramış ve işgal sırasında Yunan Milli Direnme Hareketi'ne katılmış bir kişi olduğu düşünüldüğünde Almanya ile ilgili yorumları daha anlamlı hale gelmektedir. Elbette Manolis'in Birinci Dünya Savaşı yorumları onun dünyaya sınıfsal olarak baktığı sosyalist dünya görüşünden bağımsız düşünülemez ancak bu yorumlarda İkinci Dünya Savaşı deneyiminden etkilenen anakronik değerlendirmeler de gözden kaçmamalıdır. Çünkü kıyı Ege Rumlarının Birinci Dünya Savaşı başlamadan çok önce Anadolu'nun içlerine doğru sürülmesi İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşı sonrasında keskinleştirdiği Türk milliyetçiliği ideolojisinden ayrı düşünülemez.

Tamer Akçam, kıyı Ege'nin Rumlardan arındırılma ve Türkleştirilme projesinin Dünya Savaşı çıkmasından çok önce, özellikle Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretine getirildikten sonra işleme konulmaya başladığını belirtmektedir. Akçam, Celal Bayar'ın anılarından hareketle İttihatçılara göre asıl tehlikenin Ege Bölgesi olduğunu ve buradaki "gayri milli unsurlar"ın tehlike arz ettiğinin düşünüldüğünü söylemektedir. Bu amaçla bölgede özellikle de İzmir'de bazı önlemlerin alınmasına karar verilir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref, bu meselede görev almış kilit isimlerden bir diğeridir. Çeşitli yollar kullanılarak Rumların göç ettirilmesi sağlanır. Celal Bayar anılarında toplam 130 bin Rum'un göçe zorlandığını belirtirken, Halil Mentеше sadece İzmir'den 200 bin Rum'un uzaklaştırıldığını söylemektedir. Kuşçubaşı ise çok daha yüksek bir rakamla kıyı bölgelerinden uzaklaştırılan Ermeni ve Rumların sayısını 1 milyon 110 bin olarak ifade eder (Akçam, 2004: 143, 144, 147). Rakamlar arasında farklılıklar olsa da tanıklıklar ve belgeler göçün devlet eliyle ve organize bir biçimde yapıldığına dair ipuçları içermektedir. Bu meselede Manolis'in iddia ettiği gibi Almanların ne dereceye kadar dahli olduğu ise önemli bir sorudur.

Öykümüze dönecek olursak, Manolis'in iki ağabeyi Kosta ve Panago amele taburuna giderler çünkü aile muafiyet bedelini ödeyecek durumda değildir. Bu bedel romanda "askerlikten bağışıklık bedeli" olarak geçmektedir ve yirmi beşini aşmışlar için 40, aşmamışlar içinse 60 altın olarak tespit edildiği söylenmektedir. Altı yedi çocuk sahibi bir ailenin bunu ödeyebilmesi mümkün değildir! (69) Cengiz Mutlu, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlı Devleti'nin Mükellefiyeti Askeriye Kanunu Muvakkati ile askere alma sistemini yeniden düzenlediğini belirtmektedir. Bu kanuna göre, Osmanlı tabiiyetindeki on sekiz yaşından gün alan herkes askerlik görevi ile mükellef tutulmakta, sadece Osmanlı Hanedanı bu kanun düzenlemesinin dışında bırakılmaktaydı. Yeni kanunda bedel-i nakdiye de kabul edilmekteydi. Kanunda belirtilen bedel miktarı 50 Osmanlı altını idi. Gayrimüslimler için çıkarılan bedel ise harp vergisi ve vilayet

hissesi olmak üzere 30 Osmanlı altınıydı (Mutlu, 2007: 40-41). Romanda daha farklı rakamlar telaffuz edilmektedir ama burada önemli olan bir köylü ailesinin söz konusu miktarı veremeyecek olmasıdır. Bu konuda savaş literatüründe her zaman rastladığımız, Zürcher'in de altını çizdiği (Zürcher, 2005a: 194) yolsuzluklar gündeme gelir: "Bu durumu kazanç yolu haline getiren bir takım adamlar türemiştir: 'Para ver kurtaralım' diyorlardı (69). Bu nokta, romanın temel meselelerinden biri olarak anlatının birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır; her zaman ve koşulda parası olan güçlülüklerden kurtulabilmektedir; bedeli ise her zaman için yoksullar öder. Köyde ihtiyar Stassino'nun söylediği gibi: "Biz yoksullar için amele taburlar..." (64)

Manolis'in karşısında iki seçenek vardır: Amele taburuna katılmak ya da firar etmek. Önceleri amele taburuna katılmanın "bıçak gırtlığa dayanıp hepten çaresiz kalınca yapılacak şey" (67) olduğunu düşünür ve saklanmaya ve dağdaki diğer kaçaklara yardım etmeye başlar. Taburdan kaçanlara "tavan taburu" denmektedir ve kaçanlar "av hayvanları gibi" durmadan kovalanmaktadır. Manolis dağdaki kaçak topluluklardan birine iase sağlamakla görevlidir, keçi yollarından gizlice geçerek onlara barut ve yiyecek götürmektedir (78). Jandarmanın kol gezdiği bölgede bu çok tehlikelidir ama tabura gitmektense bunu göze alır. "Jandarmalar zaptiyeler bir kaçak yakaladılar mı, öldüresiye döverler, işkence ederler, hatta bazen düpedüz öldürürlerdi" (69).

Jandarmanın bu kötü muamelesine rağmen Rum kaçakların en büyük korkusu jandarmalardan çok diğer Türk asker kaçaklarıdır. Manolis, devletin bu kaçakları "mümkün olduğu kadar fazla Hıristiyanı ortadan kaldırması şartıyla" bağışladığını söylemektedir (70). "Köydeki kaçaklara haber üstüne haber uçuruyordu jandarmalar: 'Hıristiyanları temizlerseniz, kılınıza dokunmayacağız' (71). Böylelikle savaş atmosferinde Rum ve Türkleri birbirine kırdırmanın da zemini hazırlanmış olur. Silahlı birliklerin dağda barınması bu atmosferde artık mümkün değildir ve Manolis taburuna teslim olmaya karar verir.

Zürcher, I. Dünya Savaşı'nda firarın, hastalıktan daha büyük bir sorun olduğunu söylemektedir. Aralık 1917'de 300 bin asker firardadır. Savaş sonunda ise bu sayı, hemen hemen yarım milyondur. Savaş kaçaklarının cephe gerisinde yarattığı güvenliksiz ortama müdahale etmek üzere daha çok askeri birlik seferber edilir (Zürcher, 2005a: 186).

VI. Amele Taburu'nda Bir Asker: Manolis Aksiyotis

Manolis'in kurasını 1915 Ocak ayında askere alırlar. Yetmiş kadar acemi erle birlikte Kuşadası'na giderler. Kütüğe işlendikten sonra hazırlıklarını tamamlamak üzere köylerine geri yollanırlar. İki üç gün içinde, Amele Taburu için Ankara'ya doğru yola çıkacaklardır (80). Manolis'in durumu kesinleşen çoğu arkadaşı çareyi kaçmakta bulur; ancak Manolis bu kez kaçmaz. Niye kaçmadığını şu şekilde açıklamaktadır: ""Ya gizleneceksin ve bunun ne demek olduğunu gördün..ya da Amele Taburu, yani bilmediğin bir şey. O bundan da beter bir şey mi deniyor? Ama, bir pislik tadına bakmadan anlaşılmaz ki! Gerçekten de bu taburlar, işittiğim bütün kötü şeylere rağmen ürkütmüyordu beni; gözlerimle görmüş olduğum şeyden ürküyordum sadece ben. Kaçmak demek her akşam kapıya tekmeler inmesi demektir; yersiz yurtsuz, bir sığınak bulmak umuduyla ordan oraya sürünmek, diri diri gömülmüş ya da boğazına kadar çamura batmış olarak yaşamak demektir. Bin kat daha evlaydı bundan amele taburları! Orada hiç olmazsa, ölüme karşı ayakta, gün ışığında ve yiğitçe mücadele etmek mümkündür! Böyle düşündüm işte ve bunun için gittim" (81).

Bu bölüm Manolis'in bütün bunları niye anlattığıyla ya da yazarın, Dido Sotiriou'nun bunları neden aktardığıyla da ilişkilidir. Leyla Neyzi, travmatik deneyimle baş etmenin bir yolunun da bu deneyimi anlatmak olduğunu söylemektedir. Böylelikle, anlatının yazarı, travmatik deneyimine ilişkin bir söylem geliştirerek, başına gelenlere meydan okumakta, onu kontrolü altına almakta, hatta onu kurbanlaştıran deneyiminden, kurduğu anlatısıyla kendini bir kahramana dönüştürmektedir (Neyzi, 2005: 25). Belki de Manolis'in, yaşadıkları üzerine kurduğu söylemi bu açıdan değerlendirmek yerinde olacaktır; nitekim paragrafın son cümlelerinde geçen "yiğitçe mücadele etmek" sözü de böyle okunabilir.

1915 Şubat'ında İzmir'den Ankara'ya doğru trenle yola çıkarlar, yol beş gün sürer. Hayvan vagonlarında süren yolculuk sırasında kataradaki 480 kişiden sadece 310'u menzile ulaşır. Diğerleri yolda kaybolmuştur. Manolis kaçanlardan kaç tanesinin evine sağ salim ulaştığını merak eder, binlerce Rum'un bu şekilde telef olmuş olabileceğini düşünür (82). Manolis'i Ankara'nın seksen kilometre uzağındaki Kilisler köyünde bulunan "İkinci Amele Taburu"na verirler.

VII. "İş Başa Düşünce"

Manolis'in taburunun ilk görevi yolları onarmak ve bir Fransız şirketinin harpten önce başlamış olduğu demiryolu hattını tamamlamaktır; bu iş için bölgede on iki tabur vardır. Manolis'in amele taburlarında yaptığı işler bununla sınırlı değildir. Bir ay demiryolunda çalıştıktan sonra dağlara odun kömürü yapmaya gider. Daha sonra Kızılırmak yakınındaki Yavşan köyüne giderler. Burada taş kırmak, tünel kazmak, yol yapmak gibi günde on beş saat çalışırlar (95) ve bütün bu çalışmalar büyük ölçüde açlık içerisinde devam eder. İçlerinden sağlam olanlarını dokuz yüz metrelik bir tünel kazmak üzere Yozgat'la

Yavşan arasında yüksek bir dağa sevk ederler. Kayayı delmek için günde on sekiz saat çalışırlar. Kayayı kırmak için gereken kuvvet onlarda olmadığı gibi, hastalıktan ve açlıktan zayıf düşerler, bir zaman sonra da bazıları ölür (96). Yedi ay sonra tünel tamamlanır.

Birinci Dünya Savaşı boyunca en önemli sorunlardan biri ulaşım ve ulaşım araçlarının yetersizliğiydi. "Savaştan önce imparatorluk, iç eşya ve mal taşınması için denizyoluyla ulaşımına bağlı durumdaydı. İngilizlerin ablukası, Karadeniz ve Marmara dışında deniz taşımacılığını olanaksız kılmıştır" (Zürcher, 2005a: 191). Demiryolu ise sadece 5700 kilometreydi ve tek hattı. "Anadolu'da Doğu'ya doğru Ankara'dan 60 kilometre uzaklıktaki Çerekli'ye kadar uzanmaktaydı. Buradan, doğudaki temel Osmanlı müstahkem mevki olan Erzurum'a yürüyerek 35 günde gidilirdi. Demiryollarını Sivas'a kadar uzatma çalışmaları sürmekteydi, ama savaşın sonuna varıldığında bu çalışmalar kesin bir sonuca ulaşmamıştı."

Ayrıca, Anadolu ile Arap vilayetlerini Toros ve Amanos dağlarından (Gavur Dağları) birbirine bağlayacak olan temel bağlantılar henüz tamamlanmamıştı. Bu nedenle bazı noktalarda yükler boşaltılıp yeniden yüklenmek zorunda kalıyordu (Zürcher, 2005a: 191-193). Bununla birlikte lokomotif ve kömür eksikliği de yaşanmaktaydı. "Yollar [ise] o kadar kötüydü ki, Avusturya ve Almanya'nın gönderdiği kamyonlar sürekli olarak işlemez hale gelmekteydi. Yalman'a göre, 1930'da bile, yani savaşın bitiminden 10 yıl kadar sonra bunların kalıntıları yollarda görülmekteydi" (Zürcher, 2005a: 193).

Dolayısıyla, amele taburlarının savaş boyunca temel çalışma alanları ulaşımıdır. Roman boyunca Manolis'in anlattıkları da bu durumu yansıtmaktadır. Cengiz Mutlu, savaş boyunca amele taburlarında çalıştırılan askerlerin yol yapım faaliyetlerine ilişkin verileri 4 Ağustos 1915'te *İkdam* gazetesinde yayımlanan habere göre şu şekilde aktarmaktadır: " 'Harp esnasında umur-ı nafia' başlıklı verilen gazete haberine göre, seferberliğin başlangıcından 1915 yılı Mayıs sonuna kadar amele taburları vasıtasıyla Rumeli'de; 518 km. uzunluğunda toprak düzenlenmesi, 114 km. uzunluğunda taş döşemesi, 45 adet köprü ve 192 adet menfez inşası, 39499 metre küp kırma taş ve 47296 metre küp ham taşın hazırlanması gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da ise; 619 km. uzunluğunda toprak düzenlemesi, 353 km. uzunluğunda taş döşemesi, 75483 metre küp taş kırma, 81969 metre küp ham taş hazırlanmış, 266 adet köprü ve 555 adet menfez inşası da tamamlanmıştır" (Mutlu, 2007: 78).

Manolis'in amele taburlarında çalışması yalnızca yol yapımından ibaret değildir. Bu kez ordunun sepet ihtiyacını karşılamak için taburun içinden sepet yapmasını bilenler seçilir. Manolis'in böyle bir hüneri olmamasına rağmen "hürriyet arzusu o kadar kuvvetlidir ki" öğrenmesi aylar alacak olan bu hüneri birkaç saat içinde yapmasını öğrenir (98). Sepet yapmakla geçirilen "bu tatlı hayat dönemi uzun sürmez" (100) yeniden Ankara'ya yollanırlar; bu kez ikinci amele taburu Türk çiftçilerinin hizmetine verilir; hasat zamanı erkek kalmayan köyde ekinler telef olma tehlikesiyle karşı karşıyadır ve taburdaki askerler çiftçilere yardım etmek üzere görevlendirilmişlerdir (100). Manolis, elli arkadaşıyla birlikte Göldere'ye yollanır. Köy meydanında, çiftçiler Manolis ve arkadaşlarını dayanıklı olup olmadıklarını anlamak için tepeden tırnağa muayene ederler; onları çok zayıf bulurlar; "tükenip gitmiş hepsi! Çapayla sapana nasıl güç yetirebilecek bunlar?" (101) derler. Bu eleştirilere rağmen çiftlikte çalışmak Manolis için "kısmi bir kurtuluş" olur. Altı arkadaşıyla birlikte, iyi bir çiftçinin eline düşerler; karınları doyar, temiz bir odada uyurlar, istedikleri gibi yıkanır. Üç oğlu askerde olan Çiftçi Ali Dayı özellikle Manolis'in çalışmasından çok memnun kalır, bir ara bakımsız arı kovanlarını da ona emanet eder ve böylelikle Manolis sayesinde kovanlardan yüksek miktarda bal elde eder (102).

Birinci Dünya Savaşı'nda ziraat alanında çalıştırılan amele taburları savaş sırasında karşılaşılan büyük iase sıkıntısının kısmen de olsa giderilmesi için çözüm yollarından biri olarak görülmüştür. Cengiz Mutlu, cephelere gönderilen milyonlarca genç erkek nüfusun üretici konumundan çıkıp tüketici haline geldiğinden tüm dünyada tarım üretiminde bir düşüş olduğundan söz eder. Savaş esnasında da iase sıkıntısı gerek Anadolu'da gerek imparatorluğun diğer yerlerinde yüksek seviyelere ulaşmıştır. Örneğin Ürgüp'te kasaba ve köylerde ölen askerlerin dul ve yetimlerine iase dağıtılamadığı için 1918 Temmuzunda beş yüz kişi ölmüştür (Mutlu, 2007: 86). Tarım sektöründe çalışan genç nüfusun çoğunu silah altına alan hükümet azalan işgücünü telafi etmek üzere 15 Ekim 1914'te Amele-i Mükellefiye Kanunu'nu ilan eder. Köyde kalıp askerlikle mükellef olmayan erkeklere tarlalarda çalışma zorunluluğu getiren bu kanunun askeri birliklere ilişkin maddesi ise şu şekildedir: "Askeri birlikler, buldukları yerlerde büyük çiftlik sahipleri tarafından işlenmeyen toprakları ekip dikmekle mükelleftir." Bu talimatname gereğince, köylerdeki mükellefler ve amele taburlarındaki askerler zirai işlerde zeytin mahsullerinin toplanarak fabrikalarda işlenmesine kadar kadınlarla beraber çalıştırılmışlardır (Mutlu, 2007: 87). Ancak amele taburlarının da tam olarak beklenen ihtiyacı karşılayamadığı ya da bir takım problemlerle karşılaştığı bazı mutasarrıfların ya da ordu müfettişlerinin raporlarında ortaya çıkmaktadır. Teke Mutasarrıfı Hamid Bey'in raporundan anlaşıldığı üzere, en önemli sorunlardan biri, askerlerin iasesinin köylüye bırakılması diğeri ise genellikle sanayi ve esnaflıkla meşgul olan Hıristiyanların ziraat işlerinde beklenen işlevi gerçekleştirmemesidir (Mutlu, 2007: 92). Manolis'in Göldere köyünde yaşadıklarında ise mutasarrıfın sözünü ettiği sorunların tam tersi bir

durum söz konusudur. Manolis, İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşayan gayrimüslimlerden farklı olarak köyde doğup büyümüş biridir ve daha önce çalıştığı yerlerin aksine çiftlikte en verimli günlerini geçirmiş, Ali Dayı tarafından takdirle karşılanmış, hatta ona bir asker gibi değil bu nedenle “belirli hakları olan bir çalışan” edasıyla davranılmıştır. İaşe meselesinde ise yine Ali Dayı bu konuda hiçbir şikayette bulunmamakta, tam aksine taburlarda çalıştırılan askerlerin ilk defa çiftlikte karnı doymaktadır.

Amele taburlarında çalıştırılan askerlere ve onların faaliyetlerine ilişkin olarak gerek *İkdam*'da çıkan sayısal verilere dayalı haberde gerekse onlardan şikâyet eden mutasarrıfın raporunda, askerleri sayısal verilere indirgeyen, onları nesneleştiren, sadece kas gücüne dayalı birer makineden ibaret gören bir anlayış söz konusudur. Birinci Dünya Savaşı gibi “topyekûn bir savaş” ortamında resmi evraklardaki bu dilin ve söylemin elbette anlaşılır bir tarafı vardır ancak “askerin iaşesi” ya da beklenen “işlevi” gerçekleştirememesi gibi resmi ifadelerin arkasında belki de yalnızca edebiyatın açık edebileceği insani gerekçeler ve insanlık dışı koşullar söz konusudur.

VIII. “Açların”, “Hastaların” Ve “Yalınayaklıların” Savaşı

Savaşta “insanlık dışı” koşulların başında açlık gelir. Askerler günlerce açlık ve susuzluk içerisinde yürümeye zorlanırlar. Açlık, “işkencelerin en korkuncu” (95) olarak tarif edilir. Yiyecek sıkıntısı jandarmalar arasında yolsuzluğu da açığa çıkarır: “Bir avuç kuru üzüm karşılığında soyup soğana çevirirler” askerleri. Manolis açlığın vardığı boyutları şu şekilde anlatmaktadır: “Alışveriş yapmak için köye tek başımıza gitme hakkımız yoktu ve aramızdan birçoğu, açlığa daha fazla katlanamayıp, elbise ve ayakkabılarını değiştiriyordu bir lokma yiyecekle. Bunların çoğu yarı çıplak kaldıkları için, soğuğa dayanamayıp öldü. Yeni bir çift bot almıştım. Belki de çocukluğum yalınayak geçtiği için, iyi ayakkabılara karşı daima bir zaafım vardı...Botlara göz diken muhafızlar, yiyecek karşılığında vermemi teklif ettiler ve ben, ağzıma tatlı bir lokma koyabilmek için ruhumu şeytana bile, hem de defalarca satmağa hazırdım!” (95).

Açlık dışında hastalıklar da taburdaki askerlerin ölümüne sebebiyet vermektedir. Çıbanlı tifüs olarak bilinen hastalık, olumsuz barınma koşullarıyla birleşerek çok sayıda askerin ölümüne neden olur. Aşağıdaki uzun paragraf söz konusu koşulları ayrıntılı olarak anlatması bakımından önemlidir: “Bölüğün ordugâhı, insanlar tarafından insanlar için bugüne kadar inşa edilmiş bütün binalar arasında en insan dışı olanlarıydı. Yetmiş metre uzunluğunda ve sadece altı metre genişliğinde olan bu yapılar, seksen santim kalınlığında harçsız kuru taş duvarlardan ibaretti (...) Bu taştan mezarların duvarları boyunca, sağda ve solda karşılıklı olarak, yarım metre yüksekliğinde toprak bir ‘sedir’ uzanmaktaydı. Ve işte askerler bu sedirde, saman ve çuvallar üzerinde sıralanıp yatıyordu. İçeri girer girmez yüreği kabarıyordu insanın: En ağır durumda olanlar, hem barsaklarını boşaltmakta, hem kusmaktaydılar. Ve bu pis kokuya ekşi ter kokusu, zehirli nefes kokusu, damdaki dallardan yayılan acı küf kokusu eklenmekteydi! Paçavra haline gelmiş giyeceklerin içinde, saçlarınızın arasında, kirpiklerinizin üzerinde, kulak deliklerinizde, bütün vücudunuzda, milyonlarca bit kaynaşiyor; gömüldükçe gömülüyor derinizin içine, oyuyor adeta sizi, ve kanınızı boşaltıyordu. Yarı karanlıkta yükselen inilti, sayıklama sesleri, hırıltı ve horultular büsbütün perişan ediyordu sınırları. Aramızdan henüz çıldırmamış olanlar, bir an önce ölmek için Tanrıya yalvarmaktaydı...” (86). Manolis, bu hastalıktan dolayı birçok arkadaşını kaybeder. Kendi de bir ara hastalığa yakalanır ve son anda kurtulur.

Zürcher, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun genel olarak hastalık, yiyecek ve donanım söz konusu olduğunda çok zor şartlar altında mücadele ettiğini belirtmektedir. Ordunun sayısal düşüşünde sıtma, tifüs, tifo, frengi, kolera ve dizanteri gibi hastalıkların önemli etkisinin olduğunu belirtmektedir. Hastalık bulaşanların yüzde 50'si ölür. Sağlık hizmetleri konusunda dikkatli olan Almanlar'ın bile ölüm oranı yüzde 10 dolaylarındadır (Zürcher, 2005a: 184). Bunun nedenlerinden biri, Osmanlı sağlık teşkilatının en basit malzemedan bile yoksun olmasıydı. Özellikle savaşın ilk iki yılında, tüm ilaçlar ve sağlık donanımları zorunlu olarak ithal edilmişti. Zürcher bütün bu faktörler nedeniyle gerçekleşen hastalık ölümlerinin çatışmada ölenlerden yedi kat fazla olduğunu belirtmektedir (Zürcher, 2005a: 185).

Hastalıklar yetersiz yiyecek de ilişkilidir. Resmi sayılar, Osmanlı askerinin günlük iaşesini 900 gram ekme, 600 gram bisküvi, 250 gram et, 150 gram bulgur, 20 gram tereyağı, 20 gram tuz olarak belirlese de gerçek bundan çok farklıdır. Yerine göre, cepheye göre değişse de hiçbir yerde bu sayıların iddia ettiği kadar iyi bir durum yoktur (Zürcher, 2005a: 189). Ulaştırma problemi de düşünüldüğünde tahıl üretimi yapılan yerlere uzak ya da yakın olmaya bağlı olarak yiyecek konusunda her ordunun durumu değişmektedir. Yiyecek konusundaki vehameti gösteren önemli bir işaret iskorbüttür. Yiyecekler çok az meyve ve sebze içerdiğinden askerlerin dişleri dökülmektedir. Bir rapora göre, ordunun yüzde 20'si iskorbütten mustarıptır (Zürcher, 2005a: 190). Romanda Manolis bu durumu şöyle anlatmaktadır: “O sıralarda yeni bir felaket çöktü üstümüze: Dişlerimiz, sonbahar yaprakları misali dökülmeğe koyuldu. Allahtan bize dinlenme izni veren bir hekim çıktı; faydalı bitkiler toplayıp yiyerek kurtulabildik. Gerçekten birer iskelet gibiydik aslında, kemiklerimiz neredeyse derimizden dışarı uğrayacaktı. Dehşete kapılıyordu bizi iki büklüm çalışırken görenler. İnsana benzer yanımız kalmamıştı” (98). Bu zor koşullar, Manolis'in de

belirttiği gibi bazı durumlarda inisiyatifi eline alan iyi hekimler tarafından giderilmeye çalışılır. Romadaki doktor Şükrü gibi (91).

Zürcher, ordunun donanımı konusunda da yine aynı “yokluk” tespitinde bulunur; özellikle ayakkabı önemli bir problem olarak öne çıkmaktadır ve her defasında raporlarda bahis konusu olmaktadır: “Türk askerlerinin çıplak ayakla ya da ayakları paçavralarla sarılmış bir tarzda savaşmaları –ya da yürüyüşe geçmeleri–sıradan olaylardandır. Doğu cephesinde yakalanan Rus askerlerinin ayakkabı giymiş olmaları, Osmanlı askerleri arasında büyük bir imrenme duygusu yaratmıştır” (Zürcher, 2005a: 191). Zürcher, bugün bile Suriye’de bu savaşın adının “yalınayaklılar savaşı” olarak bilindiğini belirtir. Manolis’in yukarıda alıntılanan bölümde görüldüğü üzere, bir lokma yiyecek için botlarından vazgeçmesi, vermek zorunda olduğu kararın savaşta bir asker için ne denli trajik bir karar olduğunu da ortaya koymaktadır.

Zürcher, amele taburlarındaki korkunç koşulların aslında Osmanlı askerinin sahip olduğu genel koşullardan çok da farklı olmadığını düşünmektedir. Yani diğer bir deyişle, hastalıklarla mücadele eden, açlık tehlikesiyle her an karşı karşıya olan, ayağına giyecek ayakkabıdan bile mahrum olan bir Müslüman Osmanlı askerinin amele taburlarında silahsız olarak çalıştırılan gayrimüslim askerden pek farkı yoktur. Ancak yine de amele taburlarındaki askerlerin içinde bulunduğu koşulların cephedeki askerlerden daha da kötü olduğundan kuşku duymaz. Özellikle subayların askerleri insafsızca dövdüğü durumların ordunun seferber edilme gücünü bağlamında ele alınması gerektiğini ve bu uygulamaların büyük ölçüde firarları engelleme amaçlı olduğunu belirtmektedir (Zürcher, 2005a: 211). Asker kaçaklarının “insafsızca dövüldüğü” şiddetli bir sahneyi Dido Sotiriou şu şekilde betimlemektedir: “Dört kaçak yakalayıp sürüdüler tam biz geldiğimiz sıra. Bizi çepeçevre etraflarına dizdikten sonra, zavallılara zorla diz çöktürdüler. Küfür ve tehdit dolu kısa bir konuşma yaptı kumandanımız ve öküz kuyruğu kırbacını kaptığı gibi, elleri kolları sımsıkı bağlı olan kaçakların üzerine saldırdı. Çığlıklar ve hırıltılar, kırbacın ısıklarına karışıyordu. Yorgunluktan soluk soluğa kalan kumandan, sırayı jandarmalara devretti. Yarılan etlerden simsiyah bir kan akıyordu...Kırbaç faslı bitince ayağa kaldırdılar zavallıları ve ‘bilezik’ tabir ettikleri şeyleri geçirdiler boyunlarına: Her biri üç okka tartan ve uçları kalın perçin çivileriyle sürgülü demirden halkaları bunlar. İşte bu boyundurukların içinde yemek yiyor, kazma sallıyor, taş kırıyor ve uzanıp uyuyorlardı.” (82) Kaçakların bu derece şiddetle cezalandırılmalarına rağmen “firar etmek” yine de askerlere çoğu zaman bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Manolis de her şeye rağmen, ölümü göze alarak kaçmayı dener.*

Manolis için kaçmak “harbe karşı harbetmek gibi bir şey”dir (94); darağacına asılmış kaçak askerleri gördüğünde böyle düşünmüştür Yavşan köyünde ancak Ali Dayı’nın çiftliğinde çalışırken ailesinden bir mektup alır ve ağabeyi Panago’nun öldüğünü, ablası ve annesinin köyde yalnız kaldığını öğrenir. Bunun üzerine kaçmaya karar verir. Arkadaşı Panagi ile o gece kaçarlar. Çöl gibi kurak bir bölgeyi geçmeleri gerekir; susuzluktan ölecekken Sakarya nehrini görürler ve yaşama dönerler. Yolda en büyük tehlikelerden biri diğer asker kaçaklarına yakalanmaktır. Özellikle Kürt kaçakların eline düşmekten çok korkarlar çünkü yolda gördükleri bir Selanik göçmeni onları Kürt kaçaklarına karşı uyarmıştır. Genellikle yiyecek ve içeceklerini civar köylerden karşılarlar ve bu konuda Müslüman köylüler genellikle onlara iyi davranır. Sonunda Manolis, Kırkca’ya, köyüne varır; ancak onu bir sürpriz beklemektedir. Ağabeyi Yorgi’de bir asker kaçağı olarak tavan arasında saklanmaktadır. Çok geçmeden, köye yapılan bir baskın sırasında ağabeyini yakalatmamak için kendini ele verir. Bu kez Aziziye’ye gönderilir, orada jandarmaya rüşvet teklif ederek kaçmayı dener, yolda yine yakalanır. Ancak bir kez kaçmayı koymuştur aklına Manolis, iflah olmaz ve oradan da kaçar. Sonunda türlü maceralardan sonra önce Panormo’ya oradan da Galata’ya kaçmayı başarır. Mütareke olduğunu orada öğrenir; artık onun için yeni bir dönem başlamıştır, bu kez Osmanlı askeri olarak değil Yunan askeri olarak orduya katılacaktır.

IX. “Yunanlılar Geliyor”

Askere alınmış beşkardeşten köye ilk dönen Manolis olur; Panago ölmüştür. Yorgi ise Çanakale’de bir İngiliz kurşununun hedefi olmuştur (144); Kosta’yı Adana’da bir Türk çiftçi himayesi altına almış, Stamati ise Kirliceli bir Türk tarafından kurtarılmıştır. Köydekiler Almanların eski Efes’te bıraktıkları mühimmatları alırlar ve Türkleri beklemeye başlarlar. Artık roller değişmiştir; Türkler evlerini ve tarlalarını bırakıp göç etmektedirler ve Yunanlıların İzmir’e çıktığı haberi ulaştıca, “beş komşu Türk köyü bir gecede beş kül yığını” haline gelir, “yeni harabeler, yeni felaketler” di bunlar der Manolis (150). Yunan ordusunun köye gelişi “Anamız Yunanistan” naralarıyla sevinçle karşılanır. Bu sevincin arkasında ne olduğunu Manolis şu sözlerle açıklar: “Birdenbire beklenmedik bir önem kazanmıştı hayatımız: Beş yüz yıllık kan ve gözyaşının diyetini alacak olan ilk reaya kuşağı, bizdik” (151).

* Foti Benlisoy, *Kahramanlar Kurbanlar Direnişler* başlıklı incelemesinde Trakya ve Anadolu’daki Yunan Ordusu’nda askerlerin ayaklanma, protesto ve firar etme gibi eylemlerle savaşa karşı ciddi direniş biçimleri gerçekleştirdiklerinden söz etmektedir. Bkz. Foti Benlisoy (2014). *Kahramanlar Kurbanlar Direnişler*, İstanbul: istos yayın.

Manolis, belki de bu “diyete almak” için bu kez Yunan ordusuna katılır. Yirmi beş günlük bir eğitimden sonra onu cepheye sevk ederler; Küçük Asyalı askerlerin başına Yunanistanlı subaylar vermek suretiyle bağımsız birtakım alaylar kurulmuştur (159). Yeniden, bu kez farklı bir kimlikle cepheye olmak Manolis’i savaşın mantığına dair düşünmeye sevk eder: Kör Mehmet adlı Rumları ve Yunanlıları öldüren şöhretli bir çetecinin peşindeyken, geçmişte yaşadıklarına dair şunları düşünür: “Bir an olsun, jandarmalar bizim evlerimize girdiği vakit duyduğumuz dehşeti hatırlamıyorduk; oysa daha dün, bu yüzden Türkler’e hayvan diyorduk biz! Harp, barbar silahlarını bizim ellerimize vermişti şimdi, kuvvet bizim tarafımızdaydı, efendi bizdik..” (160). Tam bir Yunan milliyetçisi olarak savaşın haklılığına inanırken komünist Giritli asker Nikita Drossakis’le tanışması farkındalığının artmasına neden olur. Drossakis’e göre bu savaş anlamsızdır ve büyük devletlerin, yabancı sermayenin kendi menfaatleri için Yunanistan’a oynadıkları bir oyundur: “İtilaf devletleri Şark meselesini kendi çıkarlarına en uygun şekilde ayarladığından beri, yani kapitalistler Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını önlemeye karar verdiği andan itibaren, bizim Küçük Asya’daki davamız, ana rahminde ölmüş bir çocuktan farksızdır. Yunanistan’ın rahminde...Bizi Küçük Asya’ya bin bir vaatle göndermiş olanlar, şimdi bize: ‘Hoş köpek!’ diyor, anlıyor musun?” (201). Zamanında İtalya’ya karşı Venizelos’un “Büyük Yunanistan” hayalini kullanan İngiliz, Fransız ve Amerikalılar, artık bundan vazgeçmiş görünmekteydiler. Bununla birlikte, Drossakis’e göre bütün bunların arkasında, petrol, kömür, demir, krom gibi “Anadolu’nun el değmemiş servetleri üzerinde yabancıların kurmak istedikleri tekel!” (202) vardır. Bu sözler, aynı zamanda romanın başından itibaren Dünya Savaşı’nı ve Osmanlı’nın bu savaşa katılmasını başta Almanya olmak üzere emperyalist güçlere bağlayan bir bakış açısını ifade etmektedir; Venizelos ile Kral Konstantin de büyük güçlerin maşası olmuştur (171). Drossakis bütün bunları söylerken Yunan ordusunun Sakarya’da bütün gücünü tükettiğini ve sonunun yakın olduğunu düşünmektedir (172). Manolis ise bütün bunları anlamakta güçlük çeker; o, sadece bir köylüdür ve Venizelos’un gelip onları” hürriyete kavuşturacağını” inanır (174).

1922 İlbaharında “Büyük Taarruz”dan önce Manolis, Drossakis’le birlikte yaralanır. Çok geçmeden Drossakis’in dedikleri gerçekleşir, Türklerin beklenen “Büyük Taarruzu” başlar. Bu satırlarda Manolis, Mustafa Kemal’den övgüyle bahseder, “Kemal’in direnme hareketi, Türkler’e yepyeni bir yürek” (190) vermiştir. Bunun karşılığında Yunan askerlerinin çirkin bir savaş yürütmeye başladığını vurgular Manolis, askerler Türk köylerini talan etmektedirler (189). Büyük taarruz sırasında Manolis Afyonkarahisar’dır ve Yunan cephesinin çöktüğüne tanık olur. Savaş meydanında Drossakis’i yaralı olarak bulur, ölmek üzeredir ama onu kollarında taşıyarak Kızıl Haç’a teslim etmeyi başarır (214). Öncesinde Drossakis’e söylediği sözler Manolis’in kişisel serüveninde geldiği nokta açısından anlamlıdır ve romanın sonundaki ideolojik dönüşümünü de açık eder: “Şimdi anlıyorum seni Drossakis ve hazırım gelmeğe ardından. Binlerce ve binlerce olacağız seninle!” (212).

X. “Büyük Felaket”ten Kaçış

Manolis, İzmir’e geldiğinde şehir “ölü bir şehir”dir, mağazalar, kahveler ve lokantalar kapalıdır (218). Her taraf Anadolu’dan gelen perişan mültecilerle doludur. Türkler’in şehre girişi an meselesidir. “Yunan ordusunda gönüllü piyade eri Aksiyotis” için artık her şey bitmiştir! (225) Derken ailesini bulur İzmir’de ve birbirlerine tutunurlar. Türk ordusunun şehre girmesiyle arbede başlar, şehirde her şey birbirine girer. Manolis ailesiyle birlikte bir İngiliz mavnasına sığınır. İzmir yangını da tam bu anda başlar. Türk ve Yunan milli tarih yazımında tartışmalı bir konu olan İzmir yangını bu metinde de önemli bir yere sahiptir. Yangın Ermeni mahallesinden başlar; “Gene Ermeniler ödüyor hepimiz adına!” (231) şeklinde yorumlanır: Nurettin Paşa’nın askerleri önlerine çıkan her şeyi yakıp yıkarlar (232). Artık mavnalar da güvenli değildir, Türkler mavnalara nişan almaya başlamıştır. İçlerinde bazıları ölür. Mavnalarda daha fazla kalamayacaklarını anlayıp şehre dağılırlar; bu kez de Nureddin Paşa saklandıkları fabrikayı kuşatarak on sekiz yaşından kırk beşine kadar bütün erkekleri, yıkılan yerleri yeni baştan yapmak üzere harp esiri olarak tutuklar (238). Manolis de tutuklananlar arasındadır.*

İki bin kişi akıbetlerinin ne olacağını bilmeden Manisa’ya doğru yola koyulurlar. Yolda Türkler tarafından saldırılara uğrarlar. Birçoğu susuzluktan yoldan ölür (241). Manolis’i Aydın köylerine imara giden bir muhafız kıtasına verirler, kırk bin kadar esirden oluşan diğer gurubun ise yolda bir dere yatağına doldurulup mitralyözden geçirdiklerini işitirler (242). Yol boyunca rastladıkları Türk köylüler onlardan başlarına gelenler için intikam almak üzere fırsat kolluyordur. Yolda askerler ve köylüler arasında sürekli bir çatışma söz konusu olur. Manolis, birliğiyle birlikte köyüne, Kırkica taraflarına yaklaştığında arkadaşı Pano’yla birlikte kaçma planları yapmaya başlarlar. “Kaçmak” bir kez daha tek kurtuluş umududur. Bir

* Ayvalıklı yazar İlias Venezis, 1931 yılında yayımlanan *Numara 31328 (To noumero 31.328: To vivlio tes skiavias)* adlı otobiyografik romanında, 1922 sonrasında harp esiri olarak tutuklanarak amele taburlarına alınmasını ve oradaki deneyimlerini anlatır. Bu romanda dile getirilenler *Benden Selam Söyle Anadolu’ya* romanında anlatılanlarla birçok açıdan benzeştiği için bu roman, bu çalışmada ayrıca ele alınmamıştır. Bk. Herkül MİLLAS (1998). *Ayvalık ve Venezis Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

gece vakti planlarını gerçekleştirirler, sonunda Yunan balıkçıların yardımıyla Sisam'a doğru yol alırlar. Sonrasında onları diğer mültecilerle birlikte bir gemiye aktarırlar (250). Yolda felaket hikayeleri anlatılmaya başlanır; Manolis ise Anadolu'da geçirdiği hayatını düşünmektedir. "Bütün bu çekilen acı kötü bir rüya olsaydı" (253) diye düşünür, en çok da Yunan ordusunda askerken öldürdüğü Kör Mehmet'in damadı gelir aklına. Romanın başlığını taşıyan "Benden Selam Söyle Anadolu'ya" ifadesi ise tam da bu noktada katilden maktule yapılmış bir yakarmadır. Roman bir ilençle sona erer: "Ve kardeşi kardeşe kırdıran cellatların Allah bin belasını versin!" (253)

XI. Sonuç Yerine

Benden Selam Söyle Anadolu'ya yazının başında da belirtildiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı deneyimini "sıradan bir asker" gözünden yansıtan az sayıdaki metinden biridir. Elbette, bu metnin tek başına Osmanlı askerinin deneyimine ilişkin bize tartışmasız "hakikat"ler sunması mümkün değildir. Tarih metni ile kurmacanın git gide sınırlarının erimeye başladığı günümüzde dahi, bu anlatının, anılardan oluşan "kurgusal bir yaşamöyküsü" olduğunu ve anlatıdaki Manolis Aksiyotis'in, Dido Sotiriou'nun önsözüne rağmen, kurmaca bir karakter olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Bu açıdan bakıldığında, romandan yansıyan savaş deneyimi yazarın süzgecinden geçen, "işlenmiş" bir deneyimdir de aynı zamanda.

Her şeyden önce bu metin Osmanlı'nın son döneminde Anadolu'da sade bir Rum köylüsünün Birinci Dünya Savaşı arifesindeki konumunu, Seferberlik sırasındaki duygularını, savaşa amele taburunda bir asker olarak katılmasını, "ölmek" ya da "firar etmek" arasında geçen trajik durumunu ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir.

Bu roman aynı zamanda "Türk ve Rumlar eskiden barış içinde ne güzel yaşarlardı!" nostaljisinin de iflas ettiği bir metindir. Çünkü Manolis, henüz savaş başlamadan önce bile bir Rum ve Hıristiyan olarak azınlık kimliğinin son derece farkındadır ve bu nedenle Rum milletine mensup bir "reaya" olarak Yunanistan'la güçlü bağlara sahip olduğuna inanır. Rum olmak onun için aynı zamanda bir gurur kaynağıdır ve bu gurur onun Türkleri ötekileştirmesine de neden olur. Ancak insanları etnisiteyi merkeze alarak iyiler ve kötüler olarak değerlendirmez. Aksine iyi ve kötüye bakışı sınıfsaldır. Ezen kötü patronlar, tüccarlar ve onların karşısında ekmek parası için ezilen köylüler vardır. Bu sınıfsal bakış açısı Birinci Dünya Savaşı'na ve sonrasında Yunan ordusuna katılarak mücadele ettiği Türk-Yunan savaşına ilişkin tavrında da belirleyici olur. Bir tarafta Osmanlı'yı ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiş "emperyalist ve kapitalist" devletler diğer tarafta ise Osmanlı ve Yunanistan vardır. Bu nedenle Manolis amele taburundaki acımasız koşulları bile çoğu zaman Almanya'nın bir tasarrufu olarak algılar. Türk-Yunan savaşı ise Müttefikler'in Anadolu üzerindeki oyunlarıdır. Bu anlamda Manolis, romanın sonunda, artık küçük, bilinçsiz milliyetçi bir köylü çocuğu değildir; tanıştığı Giritli aktivist Nikita Drossakis'in de endokrinasyonu savaştan acımazlığına inanan, her şeyi emperyalistlerin bir oyunu olarak gören "ideolojik anlamda olgun" bir bireye evrilir. Bu anlamda roman, öykü kahramanının çocukluktan olgunluğa eriştiği bir "Bildungsroman" olarak da okunabilir.

Romanın 1982 Abdi İpekçi Türk-Yunan dostluk ödülünü almasına da muhtemelen bu "anti-emperyalist", "enternasyonalist" vurgu neden olmuştur. Ancak böyle bir okuma romandaki önemli çatışmaları gözden kaçırabilir. Birinci Dünya Savaşı'nda amele taburlarının büyük ölçüde gayrimüslimlerden oluşturulması ve taburlardaki insanlık dışı muamele Osmanlı'nın Almanya'yla yaptığı ittifaktan çok Balkan Savaşı'ndan sonra yükselişe geçen ve gayrimüslimleri her an düşmanla işbirliğine girecek "şüpheliler" olarak gören zihniyetten bağımsız olarak açıklanamaz. Burada yazarın yaptığı Almanya vurgusu İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya işgalini yaşamış ve buna karşı Yunanistan Komünist Partisi'nde mücadele etmiş Sotiriou'nun ya da Yunan Milli Direnme Hareketi'ne katılmış anlatıcı Manolis'in anakronik ve ideolojik bakışı olarak değerlendirilebilir.

80'li yıllarda Türkiye'de de "bestseller" olmuş olan bu roman bir yandan resmi Türk tarih teziyle bağdaşmayan sert sahneler içerirken öte yandan Türk okuyucusunun çok bilmediği bir alana, amele taburlarına dair pek çok ipucu içermektedir. Bununla beraber roman; Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran Türk milliyetçiliğinin (Köroğlu 2004) aslında nasıl Yunan milliyetçiliğini de beslediğini, Osmanlı ordusunda savaşa katılmış bir Rum gencin, amele taburlarında geçirdiği dört sene sonrasında hangi gerekçelerle Yunan ordusunda gönüllü olarak asker olabileceğini ya da Yunan orduları İzmir'e girdiğinde neden Rum tebaa tarafından coşkuyla karşılandığını, belki bir tarih metninin eksik bırakacağı insani boyutu da katarak anlatmaktadır.

KAYNAKÇA

AKÇAM, Taner (2004). *From Empire to Republic Turkish Nationalism & The Armenian Genocide*, London & New York: Zed Books.

BENLİSOY, Foti (2014). *Kahramanlar Kurbanlar Direnişçiler*, İstanbul: İstos yayını.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan (2015). *Osmanlı'yu Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- ERICKSON, Edward, J. (2003). *Size Ölmeyi Emrediyorum*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi
- GÜLSOY, Ufuk (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- HÜR, Ayşe (12.10.2008). "Millet-i Müsellahanın Doğuşu", *Taraf* (<http://www.taraf.com.tr/makale/3111.htm>).
- HÜR, Ayşe (15.03.2015). "Dağdaki Efes, Kirkidje, Kırkica, Çirkince, Şirince", *Radikal* (http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/dagdaki_efes_kirkidje_kirkica_cirkince_sirince-1313682).
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2005). *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women 1916-1923*. İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Center.
- KÖROĞLU, Erol (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MİLLAS, Herkül (1998). *Ayvalık ve Venezis Yunan Edebiyatında Türk İmaji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MUTLU, Cengiz (2007). *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Neyzi, Leyla (2005). *Amele Taburu The Military Journal of a Jewish Soldier in Turkey During the War of Independence*. İstanbul: The Isis Press.
- SOTİRİYU, Dido (1970). *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. Attilâ Tokatlı. İstanbul: Sander Yayınları.
- VRYONIS, Speros (2008). "Greek Labor Battalions Asia Minor". *Cultural and Ethical Legacies The Armenian Genocide*, (Ed. Richard Hovannisian), New Brunswick and London: Transaction Publishers, s. 275-290.
- ZÜRCHER, Eric Jan (2005a). "Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları". *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, (Çev. Ergun Aydınöğlü), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 201-214.
- ZÜRCHER, Eric Jan (2005b). "Ölümlü Firar Arasında: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Askerinin Deneyimleri", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, (Çev. Ergun Aydınöğlü), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 173-199.
- ZÜRCHER, Eric Jan (2005c). "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)". *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, (Çev. Ergun Aydınöğlü), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 155-172.